

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Islandsk-tsjekkisk / Tsjekkisk-islandsk ordbok (IT/TI) - En biskopal, bidireksjonal ordbok i stort lommeformat	
Forfatter:	Helgi Haraldsson	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 11, 2012, s. 236-242 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Lund 24.-27. maj 2011	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Islandsk-tsjekkisk / Tsjekkisk-islandsk ordbok (IT/TI)

En biskopal, bidireksjonal ordbok i stort lommeformat

Helgi Haraldsson

The authors of the two-way Icelandic-Czech / Czech-Icelandic Dictionary are Helgi Haraldsson (Oslo) and Marta Bartošková (Prague). The estimated volume is about around 25,000 lemmas for each language.

The dictionary is bidirectional in the sense that it is intended to be equally useful to both Czech and Icelandic users. This entails concise phonetics and morphology for both languages. Lemmas and equivalents are given codes that refer to the morphology, thus providing adequate information on inflection and conjugation. Particular attention is paid to syntax, especially valency and the like. Various devices are applied to save space and avoid unnecessary repetitions; this includes the use of 'lexical sets' as described by Bo Svendsen in his *Practical Lexicography* (1993). Examples to elucidate the use of words in context are given insofar as space allows. (1003)

Existing Icelandic-Czech and Czech-Icelandic lexicographic works are typically monodirectional and do not meet the needs of Icelandic users.

Nøkkelord: Tospråklig leksikografi, tsjekkisk, islandsk, ordboksgrammatikk

1. Innledning

I 2005 henvendte dr. Marta Bartošková, Praha, seg til prof. Helgi Haraldsson ved Universitetet i Oslo med forslag om samarbeid ved utarbeidelse av en Islandsk-tsjekkisk/Tsjekkisk-islandsk ordbok. Dette førte omsider til at i november 2009 undertegnet disse to en avtale om utgivelse med forlaget „Leda“ i Praha. Manus skal leveres senest 31.12.2012.

2. Eksisterende ordbøker/prosjekter

- 1) Kupča, Vojtěch, 2008: Islandsko-český slovník. “Litera proxima. Průhonic”. 415 sider. Denne ordbok har en internetversjon:
- 2) Internetová verze: www.isafold.cz/ordabok som også har en tsjekkisk-islandsk del.
- 3) Videre fins det på internet en “skoleordbok”: A. Chejn: Islandsko-český studijní slovník.
<http://www.hvalur.org/>. Denne nettsiden og verk nr. 2 er under fortløpende utvikling.

Felles for alle disse verk er at de er utpreget monodireksjonale, dvs. primært beregnet på tsjekkiskspråklige brukere. Morfologiske og syntaktiske opplysninger for islandskspråklige brukere er i praksis ikke-eksisterende, samt delbetydningsforklaringer i den islandske delen. Likeledes savner man stilmarkører.

Til gjengjeld har alle lemmaer i verk nr. 3 en automatisk link til Islands universitets nettside “Beygingar-lýsing íslensks nútímamáls” samt link med *viva voce* uttale (ved Jón Gíslason). Dette verket inneholder likedan vesentlig flere kombinatoriske opplysninger og brukseksempler enn de øvrige og er således et godt redskap for tsjekkiske brukere.

For islandske brukere er den til begrenset nytte.

Kupčas ordbok har presise oversettelser av teknisk og naturvitenskapelig ordforråd. Ellers inneholder den stor mengde helt marginale gloser mens en del aktuelle ord og uttrykk savnes. Feilaktige oversettelser forekommer.

3. Finansiering

Haraldsson er pensjonist og har frasagt seg slutthonorar fra forlaget (30.000 CZK, ca 1.226 Euro). Bartošková har tjent til livets opphold vha. oversettelser, tolking o.l. For å kunne avse tid til ordboken, måtte hun sikres minimal inntekt mens ordboksarbeidet pågår. Dette lyktes takket være rause islandske bevilgninger, bl.a. fra Det nasjonale jubileumsfond „Þjóðhátíðarsjóður“ (som ga 500.000 ISK, ca 3000 Euro) og Alting (1.000.000 ISK). Før dette (og før den sterke devalueringen av ISK i 2008!) bidro private personer med anselige beløp, f.eks. en høyskolerektor (500.000 ISK) og en pensjonert ingeniør (utdannet i Praha) med 600.000 ISK. Dermed er det grunn til å tro at finansieringen er sikret.

4. Makro- og mikrostruktur

I en biskopal ordbok av beskjedent omfang er plassbesparing en sentral oppgave. Dette oppnås bl.a. ved nisjealfabetisk makrostruktur, der flere direkte på hverandre følgende sammensatte ord anføres i fortløpende alfabetisk rekkefølge, der tilda (-) representerer lemmadelen.

Artikkelstrukturen til et omfattende verb-lemma kan f.eks. se slik ut:

verb^{bøyningsindeks} *reksjon (valens)* (dersom den gjelder alle delbetydninger, se pkt 7, vysypat) **1** (*delbetydningsforklaring*) ekvivalent(er)... **2** (*delbetydningsforklaring*) ... ♦ (romb) *fraseologi* (idiomer, ordtak, ordspråk, bevingede ord o.l.) ... ■ *partikkelverb* (kun i den islandsk-tsjekkiske delen) ... ▲ *henvisninger til andre artikler*.

Man regner med ca 25000 lemmaer hver vei, men bokens omfang gjør at plass for brukseksempler er begrenset. Dette stiller enda større krav til utformingen av slike eksempler i den grad det overhodet er rom for dem.

Jo flere brukseksempler, desto bedre ordbok. I større ordbøker kan man ofte tillate seg å bruke ett forklarende eksempel for å belyse ett viktig poeng, grammatisk, syntaktisk o.l, men i IT/TI er det uunngåelig å tilstrebe mest mulig polyvalente eksempler, dvs. "slå flest mulig fluer i ett smekk".

5. Grammatiske opplysninger

For begge språk brukes bøyningsindekser (i superscript) som henviser til en kortfattet ordboksgrammatikk, mest i form av paradigmer. Indeksene består av tall og – i islandske indekser – evt. også bokstaver. For tsjekkiske substantiver og verb brukes i utgangspunktet samme morfologiske tabeller som i den biskopale ordboken *Praktický slovník norskó-český/česko-norský*. „Leda“ 2005, i noe modifisert form. Den islandske morfologiske oversikten bygger på ordboksgrammatikken i *Rússnesk-íslensk orðabók* (se også Haraldsson 2002), der den legger beslag på 48 sider. Det er derfor en komplisert oppgave å komprimere denne grammatikken til et omfang som er akseptabel for IT/TI, og arbeidet med dette pågår fortsatt. Likedan må avsnittet om islandsk fonetikk forkortes sterkt. I Valerij Berkovs islandsk-russiske ordbok (1962) er avsnittet om islandsk fonetikk på 23 sider.

6. Eksempler på artikler

Fraseologiske enheter og andre faste uttrykk anføres kun én gang under det lem-maet som utgjør det (mest) sentrale ordet i ordforbindelsen. Fra artikler til

andre andre ord som inngår i frasen, henvises det etter et trekanttegn til den lemmaatikkelen som inneholder frasen. Dette for å unngå dobbeltoversettelse av same uttrykk/ordforbindelse. Eksempel:

strach m^5 ótti m^1 , hræðsla f^1 [...] ▲ oko ...

viser til artikkelen **oko** som inneholder frasen „strach má velké oči“, ordrett „frykten har store øyne“, dvs. den fryktsomme overdriver alt hun/han er redd for:

oko n^1 1 (*pl* oči) auga n^{1N} [...] ◆ [...] **strach má velké oči** deigum vex allt í augum ▲ kuří, písek, přimhouřit, volský, vraní

Samtidig ser vi at det henvises til flere artikler fra „oko“, f.eks. til kuří, uttrykket „kuří oko“ = liktorn:

kuř|e n^3 kjúklingur m^{5ab} ◆ **neublížil by ani** ~ti hann gerir ekki flugu mein; ~í *adj*: ~í oko líkþorn n^4 ; **náplast na** ~í oka líkþornaplástur m^4 .

7. Ytterligere opplysninger

Reksjon og andre kombinatoriske data gis kursivert; fakultative elementer i parentes:

žert m^5 ...; ~ovat³ (*s T, o L*) spauga³ (*við e-n; með e-ð*), gera^{2D} að gamni sínu
vnutit^{4P} *D co neyða*^{2D} {pröngva³} *e-u upp á A*
vysypat^{1,5P} 1 ... 2 (*A čim*) strá^{2D} *e-u á A*

Store bokstaver representerer kasus (*A* = akkusativ, osv.). Dersom det er viktig å understreke at det dreier seg utelukkende om animata (primært personer) eller inanimata, brukes forkortelser med små bokstaver; det islandske **spauga** tar *með* + *akkusativ* hvis substantivet er inanimatum; *við* + *akkusativ* dersom det dreier seg om person; det tsjekkiske verbet **žertovat** styrer *o* + *lokativ* hvis man gjør seg lystig over noe/noen; *s* + *instrumentalis* hvis man spøker med noe/noen (žertovat s přítelem; žertovat s nemocí).

Hevet^P i tsjekkiske verbindeksler betyr perfektiv aspekt, se *vnutit* og *vysypat*. Fravær av^P betyr at verbet er imperfektivt (*žertovat*). I den islandsk-tsjekkiske delen gis gjerne en tsjekkisk verbekvivalent som aspektpar der det perfekte parverket kommer først og etter skråstrek følger det imperfektive:

dangla³ *i e-ð po-/klepat*^{1,5} *na co, št'ouchnout*²/*št'ouchat*⁵ *do D, pohupovat*³ *I*

Her er det overflødig å markere *št'ouchnout* som perfektivt; det perfekte parverket til *klepat* er *poklepat*.

„En for alle“ *prinsippet*, eller „lexical sets“, se Svensén 2009:394.

Visse grupper leksemer i samme betydningskategorier har parallelle kollokasjoner. Man velger ett av disse som representant for alle leksemer i hver gruppe og oppfører der alle konstruksjoner som er felles for denne gruppen.

I de øvrige artiklene dette gjelder peker en pil på denne „representanten“. Foruten ukedager o.l., månedsnavn, nasjonalitet o.l. gjelder dette bl.a. tall. La oss først se på „hovedrepresentanten“ for ordenstall, **pátý** ‘femte’:

pát|ý fimmti; **o** ~é (**hodině**) klukkan fimm; **po** ~é (**hodině**) eftir klukkan fimm, klukkan að ganga sex, á sjötta tímanum; (už to zkouší) **po** ~é (hann reynir þetta) í fimmta sinn; **jde na** ~ou ≈ klukkan er orðin fjögur; **do** ~é **odpoledne** til klukkan fimm síðdegis; **dnes je** {bylo to} ~ého května í dag er fimmti maí {það gerðist fimmta maí} ~é **přes deváté** í belg og biðu; **je** ~é **kolo u vozu** *e-m* er ofaukið ▲ kolona, mlít

Det er innlysende at det som står etter rombtegnet gjelder utelukkende lemmet **pátý** – ikke øvrige ordenstall.

třetí þriðji ○ **pátý**; **po** ~ í þriðja sinn ~ **svět** þriðji heimurinn; **do** ~ {třetice} **všeho dobrého** allt þegar þrennt er ▲ **pád**, říše, stupěð

Andre uttrykk med **třetí** retter seg (mutatis mutandis) etter **pátý**: **o** **třetí** (**hodině**) klukkan þrjú; **dnes je** {bylo to} ~ho května í dag er þriðji maí {það gerðist þriðja maí}, osv.

Uregelmessig bøyning

I de islandske bøyningssindeksene markerer en trekant alene ( ) at ordet tilhører heteroklitika (gjelder f.eks. sterke verb, substantivene *faðir*, *móðir*, *sonur*, *dóttir* o.fl.). Sammen med tall- og evt. bokstavsindeks signaliserer en slik trekant uregelmessigheter ved bøyning av et ord som ellers tilhører et vanlig paradigme. Disse avvikene forklares i ordboksgrammatikken. Det tsjekkiske indekssystemet tar ikke høyde for slike avvik. Det er derfor viktig at de belyses eksplisitt:

aug|a *n*^{IN} 1 oko *n*¹; **loka** ~**unum** {opna ~**un**} zavřít {otevřít} oči 2 (*gat*, *hola*) očko *n*¹, otvor *m*⁵; ~ **á nál** {öxi} ouško *n*¹ jehly {oko sekery} 3 (*depill*) tečka *f*¹; ~**a á teningi** tečka na hrací kostce ◆ **ganga** í ~**un** á *e-m* [...]. Av dette fremgår at flertallet av *oko* i delbetydning 1 er uregelmessig: *oči*. I de øvrige delbetydningene er flertallsformen regelmessig: *oka*.

I visse tilfelle er lemmatisering av uregelmessige former nødvendig:

oč.. *sjá* oko

De to halvfete punktene gjelder alle (uregelmessige) flertallsformer (oči, očí, očích, očima).

žij(..) *sjá* žít

Parentesen betyr, at **žij** alene eksisterer som en selvstendig form (entall imperativ). I tillegg anviser artikkelen presensformene **žiji/žiju – žiješ – žije** osv.

De tekniske grep som er belyst i pkt 6 og 7 stammer primært fra V. Berkovs leksikografiske virksomhet. En innovasjon består i følgende:

Som de fleste slaviske språk har tsjekkisk hverken bestemt eller ubestemt artikkel. Med tanke på tsjekkiske nybegynnere kursiveres den islandske bestemte artikkelen i den tsjekkisk-islandske delen med mindre den står i parentes, dvs. er fakultativ i det gitte tilfelle:

želíz|ko *n*¹ (lítið) járnstykki *n*^{6j}, ≈ járn *n*⁴ ♦ **mít více** *-ek v ohni hafa mörg járn eldinum*

stúl *m*⁵ borð *n*⁴; **sedět za stolem** sitja^Δ við borð(ið) ♦ **vyložít karty na** *-leggja*¹ *spilin á borðið* ▲ **prostřít, psací, sklídít** *aj*.

8. Prosjektets status

Den 15. november 2011 inviterte styret i ČNK (Český národní korpus) Haraldsson og Bartošková til å presentere prosjektet IT/TI på et seminar i Praha, der også forlaget LEDAs direktør var til stede.

Med hensyn til prosjektets omfang og ambisjonsnivå ble man enig om at manus skulle leveres først ved årsskiftet 2012-2013.

Våren 2012 er den tsjekkisk-islandske delen ferdigstilt og redigeres etter hvert av Bartošková. Hennes arbeid med den islandsk-tsjekkiske delen redigeres fortløpende av Haraldsson. Han har også utarbeidet de fleste ømtekster, f.eks. ordboksgrammatikk inkl. fonetikk for begge språk, brukerinstruks o.l.

ANVENDT LITTERATUR

Berkov, Valerij, 1994: Russisk-norsk ordbok. Universitetsforlaget. Oslo.

(NB: En ny revidert utgave: Stor russisk-norsk ordbok kom i juni 2011 hos Kunnskapsforlaget. Oslo).

Berkov, Valerij et alii, 2003: Stor norsk-russisk ordbok. Kunnskapsforlaget, Oslo.

Haraldsson, Helgi, 2002: Rannsóknar- og fræðslurit 6. Beygingarkótar íslenskra orða.

Tilraun um orðabókarmálfræði með tilvísunarkerfi fyrir nafnorð, lýsingarorð og sagnir. "Orðabók Háskólans". Reykjavík.

Haraldsson, Helgi, 1996: Rússnesk-íslensk orðabók. Nesútgáfan. Reykjavík.

Kupča, Vojtěch, 2008: Islandsko-český slovník. Litera proxima. Praha.

Vrbová, Jarka et alii, 2005: Norština – Čeština. Praktický slovník norskó-český/česko-norský. Leda 2005. Praha.

Svensén, Bo, 2009: A handbook of lexicography : the theory and practice of dictionary-making. Cambridge University Press. Cambridge.

Helgi Haraldsson

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo, Norge.
helgi.haraldsson@ilos.uio.no